

Opponensi vélemény

Kulcsár-Szabó Zoltán *Tükörszínhátéka agyadnak - Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében* című akadémiai doktori értekezéséről

Emlékszem: az OTDK szombathelyi vetélkedőin indult sikeresen, a nemzedék soraiban, amelynek érett tudós számba vehető tagjai mostanában az OTDK-kon már zsűri elnökökként szerepelnek. Szombathelyen derültséget és szünni nem akaró tapsot váltott ki a „kis” Kulcsár-Szabó, aki három zsűri előtt is kiemelten díjazottan szerepelt. Kulcsár-Szabó Zoltánt 1992 óta ismerem, első fontosabb tanulmányait az *Irodalomtörténet* szerkesztőjeként publikáltam. 1996-ban a Miskolci Egyetem Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékének oktatója volt, s az ezt követő években részt vett a ME és az ELTE közös kutatása keretei között szervezett *Újraolvasó*-konferenciasorozat létrehozásában és koncepciójának kialakításában. Irodalomtörténeti és irodalomelméleti munkássága nemcsak korosztálya, de a szakma egészének élvonalába állítja. És mindezt nemcsak hazai terepen, hanem nemzetközileg is kamatoztatja, ösztöndíjas éveitől egészen a berlini professzori idejéig folyamatosan. Szemem láttára nőtt fel, kapcsolatunk szinte a Gauss-Bolyai modell szerint alakul a számomra legfontosabb kérdésben, Szabó Lőrinc értésében.

Eddig megjelent hét önálló kötetét a szakma élénk és rendkívül pozitív fogadtatásban részesítette. A disszertáns joggal hivatkozik hét önálló kötetére és közel száz tanulmányára. Közülük a magam részéről a Szabó Lőrinc-kutatásban elfoglalt helyére szeretném felhívni a figyelmet. E témájú tanulmányai nemcsak mennyiségileg növelik a publikációk számát, hanem minden egyes darab esemény számba megy a kutatás történetében. Tanulmányai eredményeikkel és a reájuk vonatkozó reagálásokkal (idézettség!) beleépültek a kutatás tudománytörténetébe. Példaként a saját esetemet említem: tanulmányaink és könyveink minden esetben alapul szolgálnak a másik vitatkozó és továbbalakító megjegyzései számára, amelyet a folytatásban úgyszintén a másikunk továbbalakít, bírálva, kiegészítve. Egyenrangú tanulmányok egymást kiegészítő-továbbfejlesztő sorát provokálják. Úgyszintén mostani disszertációja kiemelkedő Szabó Lőrinc-monográfia szerepét is betölti, a Szabó Lőrinc-kutatás egyik legkiemelkedőbb eseménye. (Magam voltam

a könyv lektora is, valamint kritikai ismertetéssel fogadtam utólag, a könyvet én magam mutattam be sajtótájékoztatón is, a jelentőségéhez méltó értékeléssel).

Valaha a hatvanas évek vége felé monográfiám első kötetében, magam is ifjú fejjel leírtam a Szabó Lőrinc-i költészet poétikai újdonságát. A korábbi kritikusok által kifogásként emlegetett enjambementok (sorvégi áthajlások) kóros elszaporodásáról kimutattam, hogy éppen ebben rejlik ennek a költészetnek sajátos (ma Kulcsár-Szabó Zoltán így mondja:) „önreprezentációja”. Szabó Lőrinc ugyanis a verssor tiszteletben tartásával, sőt nem egyszer rímmel hangosabbá tételével elfogadja és továbbélíti a líra alapformájának, a versnek legfontosabb elemét. Ugyanakkor a gondolati, értelmi egységeket (Kulcsár-Szabó Zoltán ma ekként fogalmaz: a „költő nyelvszemléletét”) a sor közepétől induló és a következő sor közepén záruló mondat adja meg. Nem egyszer ez a két félsorra terjeszkedő gondolat – feleselve a sorral – még klasszikus görög verselési formákat is hordoz. Olyan feszültséget ad mindez a versnek, amely egyszerre jelenti a hagyományos klasszikus versalakítás fegyelmezett elfogadását, másrészt egy fegyelmezetlen, tiltakozó, a fennálló világot ellenpontoszó lázadó alkat kiéneklését teszi lehetővé. Engem modernségében is Horatiusra visszagondoló versalakítási módra emlékeztet. Nemhiába mondogatta Szabó Lőrinc barátainak: olyan verset szeretnék írni, mint a maga idejében Horatius.

Erre jön két évtized múlva a vizsgálódási módszerét a legkorszerűbb elméletekből válogatva megépítő irodalmár, aki a modern líra legfontosabb meghatározóiként írja le azokat a megoldásokat, amelyeket Szabó Lőrinc a maga felelősségére – vitában a kortársi verstanokkal – megvalósított. A líraelmélet mai fogalmaival indokolva meg az eddig is klasszikusként számon tartott Szabó Lőrinc helyét a huszadik századi világirodalom élvonalában. (Tegyem hozzá, hogy tanulmányainak németül is publikált szövegeivel a külföld érdeklődését is felkeltette Szabó Lőrinc költészete iránt, aki számára Christina Kunze személyében a méltó német műfordítót is sikerült megtalálni.) Elméleti felkészültségét alkalmazva képes felmutatni egy magyar költő nemzetközi érdeklődésre számot tartható értékét. Az általa hasznosított elemző rendszert éppen a magyar költészet nagyjainak újabb szempontú bemutatására alkalmazza.

Tegyem hozzá, ez az elméleti megközelítésű fiatalember ugyanakkor tisztelettel fogadja el a költői alkotás értékét, elsődlegességét az elmélettel szemben. Egy Baudelaire-vers tudós értelmezéseinek illetőleg műfordítói valamint költői tovább gondolásának összevetését

imígyen zárja: „A *Sivatagban* és a *Spleen II.* viszonya felfogható egy hermeneutikai (én, az opponense így mondanám: írásmagyarázó) példázatként, egy másfajta, nem feltáró hermeneutika példázataként, amelyben az itt tárgyalt olvasatok közül nem annyira Babits, Jauss, de nem is de Man, hanem Stefan George és Szabó Lőrinc bizonyulnak a Baudelaire-vers legmegértőbb olvasóinak. Megértik, éppen azáltal, hogy nem fejtik meg.” A költői alkotásban – benne és általa – való újraértelmezésnek megadva az újratelentés esélyét.

Szabó Lőrincnek, úgy látszik, szerencséje volt. Nehéz-fájdalmas élete ellenére szinte minden generáció felfedezi a maga számára a költőt. Még publikációi is alig vannak, és már hírellyel tehetségét az Adyt követő korszak költő-vezéregyénisége, Babits Mihály, és a még jóformán gyermek költőnek megfesti portréját Rippl-Rónai. Még meg sem jelenik első világirodalmi rangú kötete, az 1932-es *Te meg a világ*, már előre zengik dicsőségét olyan nagy formátumú irodalmat figyelő nemzedéktársak, mint Németh László és Halász Gábor, utóbb Móricz Zsigmond készít róla atyai barátként maradandó érvényű írott portrét. Még az 1944-es összeomlás előtt az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillagban egyszerre két örök értékű esszében ünnepli *Összes versei* megjelenését Szentkuthy Miklós és Szegi Pál, és velük egy időben már bölcsészdoktori értekezést védenek költészetéről a debreceni Tisza István Tudományegyetemen. Rákosi vészorszaka után, az 1956-os forradalmat megelőző könyvnapon megjelenő *Válogatott versei* kötet bevezetőjeként Illyés Gyula klasszikus írása és Bernáth Aurél festménye emeli ki a feledtetésből az életműve javát ismét közzétevő költőt, méltó helyére helyezve alakját költészetünk folytonosságában. Halála után az Újhold-nemzedék tudós költője, Rába György, és az erdélyi fiatalok újabb nemzedékének vezető szelleme, Lászlóffy Aladár monográfiákban elemzik költészetének értékeit. A lazuló diktatúra éveiben a költőt mindig nagyra becsülő barát, Illés Endre kiadói támogatásával háromkötetes monográfiával és művei jelentős részének megjelentetésével harcolhattam a feledtetése ellen, és védhettem meg munkásságomat szellemi elkorcsosodásuktól.

„A rendszerváltást követő újkanonizációs folyamatoknak Szabó Lőrinc költészete az egyik legnagyobb nyertese” – mondja ki mostani értekezése bevezetőjében a legújabb Szabó Lőrinc-monográfia szerzője, Kulcsár-Szabó Zoltán, aki a szellemi felszabadulást követő nemzedék egyik legtehetségesebbjeként választotta felnevelő témájaként ezt a költészetet. Mintha ma volna, amikor a fiatal oktató első Szabó Lőrinc-

tanulmányát a miskolci egyetem dékáni irodájában, amelyet akkor szemináriumi teremként használtunk, pezsgőt bontva köszöntöttem. Ma pedig nagyrabecsüléssel fogadom a költő egymást követő korszakainak változó poétikai feladványaiból kiinduló vaskos tanulmánykötetét, amely monográfiává egységesülve akadémiai doktori értekezésésként gondolja végig klasszikus költőnk életművét.

Szabó Lőrinc verseiben szerintem a huszadik századi világirodalomnak két meghatározó szólama vitatkozik feloldhatatlanul, ami szememben a világirodalomban leginkább Gottfried Benn és T. S. Eliot életművéhez köthető. Ifjabb éveimben magam is úgy éreztem, hogy az úgynevezett „benni” hangvétel, a *Te meg a világ* kötet világa jelentené a világirodalmi mértékkel is mérhető csúcspontot Szabó Lőrinc költészetében. Kulcsár-Szabó Zoltán számára is ez a szólam és az ezt megjelenítő kötet jelenti a figyelmére legméltóbb és leginkább elemzésére kihívóbb korszakot. „A *Te meg a világ* kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuum költészete helyett az individuum válságának költészetét megvalósítva.” A kötet reprezentatív verse, *Az Egy álmai* szöttezésének felfejtésében pedig a legmerészebb feltételezéseket is meghaladó megfejtéseket kínál fel.

Ennek értelmezését és továbbgondolását opponensként nem bíráló, hanem az ő továbbgondolását előkészítő gondolatmenetként ajánlom fel Kulcsár-Szabó Zoltán számára.

Van egy szlogenné vált József Attila-töredék:

dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.

Akár ha az *Eszmélet*be készült volna. De elhagyta, belátta: használhatatlan. Ez csak logika. A Kant-Laplace-féle 'nagy-óra' világ adaptálása. Amelyet épp szeme láttára lehetetlenít a huszadik századi fizika. Az, amit József Attila éppen az *Eszmélet* megalkotásával adaptált a poézisbe. A logikán-túli, „az értelemig és tovább!” kereső „szelesség” vállalása. (A töredék bevezetésének: „Ne légy szeles.” – opponálása). A logika és pszichológia oxymoronja.

Mondják, maga Szabó Lőrinc is tanúsítja utolsó emlékezésében hogy József Attila kívülről tudta a *Te meg a világ* kötetet. Csodálattal, és vitatkozva idézte szerzője elé. Átíratni akarva, mint tette kegyetlenül

korábban Babits kötetével írásban. Ebben a *Te meg a világ* kötetben alakul, készül az *Eszmélet* is.

Vegyük Az *Egy álmai* című verset.

Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol járt, ki látta a halat,
hogyha a háló megmaradt
sértetlenül?

Az *Eszmélet* poétikáját előzi. Aplikálhatnánk is a fiatalabb költő utóbb keletkezett versébe. Korábban e kép grammatikai-logikai szerkezetét mindaddig mesterkéltnek éreztem, amíg meg nem találtam a szöveg eredetét. A *Werther*-beli bolond fiú mond hasonlókat. Goethe, mint Pápay tanár úr József Attilát, a bolond kategóriába sorolja ezt az akkoriban még extrém szöveget. Szabó Lőrinc is éppen azzal viaskodik, hogy nem akar „bolond / szövevényben lenni szál”. Csakhogy ez a vers már a huszadik század, a Bolyai utáni fizika szülötte. A „bolond szövevény” metafizikai kanonizációja.

Mint teszi Kulcsár-Szabó Zoltán, aki legújabb Szabó Lőrinc-monográfiájában felfedezi és magyarázza ezt az oxymoron-jelenséget: „A *Te meg a világ* kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuum költészete helyett az individuum válságának költészetét megvalósítva.” „[J]elezve ezzel, hogy e differencia mentén nem annyira a lírai én »alakja«, hanem annak olvashatatlansága ismerhető csak fel”.

Ha követem a disszertáció készítőjének sejtését, akkor a *Werther* egyik szereplőjének, az örült fiúnak a szövegét alkalmazó képet a személyiség megbomlását értelmező tudatállapot képi átgondolásaként kell elfogadjam. Olyan határhelyzetként, ahova a huszadik századi költők a személyiségelemzésben a legveszélyesebb tudati állapot rögzítése során jutottak

Szabó Lőrinc pszichológiai versszervező erejében éppen erre érzett rá. A goethei normához képest „beteg” és „bolond” szövevényként vizsgálja meg a világot: a goethei *egység* bomlását jelzi a vers kettős szervezőereje. Mint ahogy ennek a nyomait megtalálom már a kései Goethénél is, ha

ironikusan értelmezhető felhanggal is társítva, – és ezt a verset, mint sajátjával rokonabbat éppen ebben az időben le is fordítja Szabó Lőrinc:

Prooemion

Miféle Isten volna, aki pusztán
kintről forgatná világunk az ujján?!
Együtt kell neki áthatnia kint s bent
Mindenben magát s magában a Mindent,
hogy ami benne él s mozog s ha lehet,
tüze-szelleme sose hagyja el.

Ami Goethe világában megsejtett, de még „bolondként” elkülönített szöveggként jelenik meg, az Szabó Lőrinc felfedezésében a „bolond világ” oxymoronjának, a logika és pszichológia egymást opponáló, egymásból ki mégsem bonyolódható metafizikájához jut el.

Szabó Lőrincnél ennek poétikai megjelenése egyszerre kötődik a goethei *Werther*-beli megítéléshez, és a felfedezés izgalamához. Bolondságnak is tartja, fel is tárja – végül beleborzong.

József Attila Szabó Lőrinc tekintélyét elfogadva mindezt átveszi, de már nem „bolondságként” írja meg, hanem mint az általa *Eszmélete* során feltároló világot. Nem borzongásként, hanem eszméletként. Imigyen tudatosítja a maga metafizikáját a poézisben, a „kint s bent” áthatását, „Mindenben magát s magában a Mindent”. Megteremtve a bolondságból a poézisbeli egészséget, a maga korszerűsített prooemionját. Az *Eszmélet*ben előkészítve a kései modernség nagy összegező versét, a Duinói Elégiák és Yeats kései versei csillagképéhez társuló *Költőnk és kora* című költeményt.

Időm múlásával ma már inkább a költő későbbi költészetében, a *Tücsökzenében* kiteljesedő „elioti” szólamot figyelem, melyet Szabó Lőrinc kötetcímevel – *Harc az ünnepért*-ként – jellemezhetek, és amelyet értően, de metafizikáját nem megértően neokrisztiánus „költőiségként” kissé fanyalogva kezel Kulcsár-Szabó Zoltán monográfiája. Bár legyen itt vitatkozó szavamból kihangosítva: ezt is értően.

Értelmezőinek szerencsésük van: Szabó Lőrinc az a költő, akinek versei (a most tárgyalt értekezés tanulsága szerint is:) „hosszú évtizedekig meghatározták a magyar költészet alakulását”. Akinek verseiről vitatkozni is az egymás szövegeit befogadó felülírás mozzanatával szoktunk. A legnagyobbak közül való, akiről mindig lehet lényegesen újat mondani, most és mindig, az idők végezetéig. Németh László valaha írott levelének

sugalma szerint: a vele való foglalkozás „nagy szellemi s mesterségbeli gazdagodással fog járni: hisz a kritikus pályája a tehetsége mellett elsősorban a szegődésétől függ – hogy mire teszi fel magát”.

Kulcsár-Szabó Zoltán munkásságának egyik jelentős területe a modern magyar és európai líratörténet kérdéseit érinti, Szabó Lőrinc-értekezése, illetve a különféle líraelméleti problémákat változatos anyagon megvizsgáló munkái számos új eredményt hoztak és olyan értelmezési lehetőségeket vetettek fel, amelyeket a szakma produktívnak ítélt. Munkái másik nagyobb csoportjának bizonyos interpretációelméleti problémák állnak a középpontjában. Az irodalmi hermeneutika és a dekonstrukció retorikaelméletének hazai megismertetésében szövegkiadóként, fordítóként és igényes kommentárok szerzőjeként kulcsszerepet játszott, az utóbbi időkben pedig – elsősorban Paul de Man életművének szentelt, nemzetközi szinten is komoly eredményeket sejtető kötete nyomán – fontos, az értelmezés „nem-hermeneutikai” fogalmának, valamint az irodalom médiaelméleti vonatkozásainak problémáját szélesebb összefüggésbe helyező írásokat adott közre az irodalomtudomány szakmai és teoretikus legitimitásának aktuális kérdéseiről.

A felsorolt kérdéskörökben készült tanulmányai és most az akadémiai doktori értekezésként beadott könyve valóban eredetinek, kezdeményező erejűnek, inspiratívnak nevezhető, eredményei mind a felsőoktatásban, mind a kutatásban széleskörű érdeklődésre tarthatnak számot. Az akadémiai doktori vitára az értekezést alkalmasnak tartom, a vita megtartását a fentiek alapján feltétlenül támogatom. És javasolom az akadémiai doktori cím megadását.

Miskolc–Budapest, 2012. szeptember 15.

Kabdebó Lóránt DSc